

MOZDULATLAN ÁTMENET EMLÉKBE, SZEREPBE

Rakovszky Zsuzsa: *Fehér-fekete*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1991

Rakovszky Zsuzsa költészetére a szokásosnál jobban odafigyel a magyar verskritika. Ennek a (jogos) megkülönböztetésnek a okát Lengyel Balázsnak abban az egyszerű és meglepő megfigyelésében lehet megtalálni, miszerint „Rakovszky Zsuzsa mindent tud, amit egy költőnek tudnia kell. Szakmabelit és szakmán túlit”. Sok mindent rejt magában ez a megfigyelés. Leginkább valami megfeythetetlen ellentmondást. Egy ellentmondást, ami akár evidenciának is mondható. Már a kritikus kijelentése is erre utal. Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy van valami „szakmabeli és szakmán túli”, amit egy költőnek „tudni kell”. Így, parancsolón. Például a költői hagyományról, a költői témákról, a versírásról magáról, a versírás eszköztáráról, a műfajokról, a műfajok történetéről, a versstiliztika és a prózastiliztika közötti különbségekről, a nyelvről, a szavakról, a szó és a mondat történetéről. . . Mindezt „tudni kell” a költőnek, még ha soha senki nem is kéri számon rajta. „Tudni kell”, ám ezért, ezért a sok tudásért nem jár dícséret. Mert végül is nem ezen a műveltségi tényezón múlik. Vagy csak részben. Megkülönböztetés sem illik emlegetni a költő műveltségi mutatóját. Ám igaz-e az, hogy nem ezen múlik? Meg hogy sértó a költő műveltségéről, tudásáról, széles körű („szakmabeli”) ismereteiről szólni? Persze, leginkább azért, mert mást kérnek számon a költőn, inkább a „szakmán túlit”. A kérdés mégis így hangzik: szakmabeli műveltség nélkül vagy alacsony szintű szakmabeli műveltséggel el lehet-e jutni a szakmán túli térségekbe?

Sok válasz adható a kérdésre, s minden válasz példával bizonyítható. Ám a válaszadás helyett fontosabb talán, hogy a kérdés éppen a benne rejlő ellentmondást erősíti meg. Ennek az ellentmondásnak termékeny megfeythetlenségét.

Rakovszky Zsuzsa költészetének „lírai érvényességét” dicséri Domokos Máttyás, „sűrített tartalmasságát”, „megbízható költői megfigyeléseit” Lengyel Balázs. Ha az „érvényesség”, a „tartalmasság”, a „megbízhatóság” megkülönböztető értéke ennek a költői teljesítménynek, és ehhez nem férhet kétség, akkor vajon mire alapozható, mivel bizonyítható ítélet ez, a költői élmény vitathatatlan átéltségével és mélységével, tehát a megélttség bizonyosságával, avagy a költő szakmabeli és szakmán túli tudásával? Ha van lírai érvényessége ennek a költészetnek a gazdagon termő és sok „igazi” lírai tapasztalatból sok jól „megcsinált” verset termő magyar költészetben, akkor ezen az igencsak naiv, közhelyes, megkopott kérdéscsón van Rakovszky Zsuzsa versében, a *Tovább egy házzal* (1987) című második és a mostanában olvasható *Fehér-fekete* című harmadik versfüzet írásában valami rendkívüli is, valami szokatlan, bár jól ismert, valami félreismertethetetlenül más és mégis az elődökével rokonítható megkülönböztető jegy.

Ennek bizonyítására és a fenti kérdésekre válaszjavaslatként álljon itt egy minimális „verstörténeti” megfigyelés. Hosszú évekig tartott a magyar költészetben (is) a versszerűség hagyományos eszköztáranak lassú kiiktatása a költői gyakorlatból, a versműfajok felismerhető jegyeinek minimálisra csökkentése. A sokszor látványos kihagyások, a szakmabeliről való megfeyedkezések a költői életművek fordulatait, új szakaszait hozták. Arra is van bőven példa, hogy a hagyományos versszerűség megőrzése az ironikus közlés eszközüvé tette a rímet és a ritmust. Egy új „verskülső” született az utóbbi egy-két évtized magyar költészetében és a lebontások meg kihagyások után megmaradt egy „maradék”-vers, az elhanyagolt külsejű vers, ami természetesen nem feltétlenül sza-

badvers, hiszen a mostanában írt szonettek legtöbbje is ilyen szándékosan elhervasztott „maradék”-szonett. Ebben az elhanyagoltságában a versnek a költészet ösztönös önvédelme figyelhető meg az egyre fokozódó közönnnyel, a mind gyakoribbá váló kiutasításokkal szemben. Mintha így lázadt volna fel a vers a mindig működő verstani, stilisztikai, műfaji szabályozók ellen a lírai közlés szabadságáért, gáttalanságáért, szárnyalásáért. Óriási lehetőségeket nyitott meg ez a megtisztítási folyamat („Egy talált tárgy megtisztítása”). Legalábbis látszottak ezek a lehetőségek. Menedéket jelentettek, kiutat az egyre mélyülő (lírai) válságtudatból. Esélyt a vers számára még akkor is, ha a sok megtisztítás, elhagyás és kihagyás után a maradék igencsak kevés volt, egyetlen jel csupán, a hasonlatnak csak egyik fele, máskor csak a hasonlító kötőszó, a költői kép valamely minimális jelére csökkentett részlet. Így közelebb kerülhetett a költői gyakorlat a lényeghez, megközelíthette a kimondhatatlant, vagy éppenséggel nem költői (nem lírai) kézmozdulatok birtokába jutott, és így kaput nyitott akár az ellopott és elfeledett költői formák felújítása, akár a próza felségterületének hitt narráció és ironia (meg ennek változatai) előtt. A lényegig lecsontozott, megtisztított vagy újra felfedezett, kopott, aranyszínű lírai műfajok mind sorra a „maradék”-vers változatai. Ezekkel a versformákkal a költészet a létezés rettenetének falába ütközött, és az ütközés utáni bénultságból a fanyar humor, a hátborzongató nevetés hullámain tért vissza a közlés, a költői beszéd, a „verscsinálás” eszköztárához. S ott, nagy meglepetésére, mérhetetlen gazdagságra lélt. A versszerűség eszközeinek, a versformák és -műfajok gazdag (műzeumi?) gyűjteményére. Egy egész költői hagyományvilágra, amelyet a „maradék”-vers tapasztalatainak birtokában újmódin kezelni lehetett.

Ennek a verskezelésnek egyik változata, egy különös, a lecsontozott vers utáni bőség, a telített költői képek, a végigmondott hasonlatok, a pontosan elhatárolt verstárgy jelenségei figyelhetők meg Rakovszky Zsuzsa költői gyakorlatában, leginkább pedig abban, hogy ő valóban mindent tud, „szakmabelit és szakmán túlit”, amit a költőnek „tudni kell”.

Rakovszky Zsuzsának már említett második kötete is, mint az új kötet, a címadó verssel indul. A címadó versek a kötetek élén; ennyi elég ahhoz, hogy e versekben külön jelentőséget keressen az olvasó. Az egész kötetre érvényes hangot, nézőpontot, a szelektálás aspektusait is.

A Tovább egy házzal című versben a kötet meghatározó alapjelentését az „Ami szilárd volt, végleges volt, / kitöltött tér – ezentúl élőként élő testbe / épül és időbe” sorok adják meg, még pontosabban ezt az átmenetet összefoglaló költői kép, az „átlakom emlékemmé”. Egy köztes helyzet tehát, megőrzése az élménynek, az időnek és a megőrzés által az elmozdítása minden véglegesnek. A tárgyak és az élmények, amelyek jelenvalóságunkban még vannak, de már elmozdultak, kimozdultak szilárdságukból, és beléptek az emlékké alakulás bizonytalanságának térségeibe. Egy mélységesen türelmes pesszimizmus hatja át ezt a situációt, annak szívet tépő megélése, hogy az élmény és a létezés óriási pillanatai azért nagyok és emlékezetesek, mert „eddig még nem” és ezzel együtt, egy időben „többé soha”, tehát mert nem következnek semmiből, és nincs folytatásuk. Se befejezésük. Csak a helyszín van meg változatlanul, majdnem cinikus ittlétében, és a jégszekrény, a mosdó, a fürdőkád, az ajtó, a két pohár, minden más bevonul a védhetetlen és ártatlan átmenetbe, a még nem és a többé soha közötti emléktérbe. Így rajzolja meg Rakovszky Zsuzsa a Tovább egy házzal kötet verseinek alap helyzetét, és ebben a mozdulatlanságában is átforrósult átmenetben („átlakom emlékemmé”) helyezi el a kötet „sűrített tartalmasságait” érzelmi gazdagságát és telt eroti-

káját, és persze azt az asszonyi aspektust is, amit a költő magáénak tud, és fölénynek tekint, nem veszedelemnek.

A *Fehér-fekete* kötet címadó és kötetnyitó verse is egy (hasonló) köztes állapotot fogalmaz meg, már nem a pesszimizmusba hajló emléktermő átélés, hanem az intellektuális választáskényszer területén. „Minden úgy jó, ahogy van: / ez a szem nézete. Holott az agyban / egy végtelen védő- és vádbeszéd / folyik egyszerre s szortírozza szét / – melyik ki mellett szól – a képeket.” Amott az átélés emlékké mozdulatlan átmenetisége, itt a „csont-jég laboránsdó”, „a fehér-fekete logika”, az „érv-ellenérv” mérlegelése a képek között, a választást megelőző senkiföldje, az intellektuális átmenetiség. A pitypang és a patkány közti választás képtelen kényszere. A nem lehetséges választás. Amiben nem is a döntés zsarnoksága a legfontosabb, hanem az „egész-igen, vagy az egészre: nem” helyzet maga, a rejtély, a megelőző pillanat homályossága és gazdagsága, a félelmet és örületet termő átmenetiség. Ebbe a rejtélybe és homályba épülnek a kötet versei, azzal a halvány reménnyel, hogy az „egyre szennyezettebb szókészletek” automatizmusából még kibontható „A reggel és a rózsa, a harmat és a hála”. Ám ennek a kibontásnak leküzdhetetlen ellenérve már nem a mondhatatlan, nem a némaság, hanem az irónia. Az irónia, amibe beleütközik minden lírai élmény. A kimondott élmény is már csak ironikusan tapasztalható és kezelhető. Mint gyerekkori papírhajó emléke, mint a Lakásmúzeum két egymásra vetített verse, a két szabadság képe, a múltat felőrlő, majd a múltat („a polgárt”) leporoló szabadsága, a Mint és Mintha című versek „köztes állapota”, melyekben „Mintha egy langyos, átlátszó öröklét / lakná két szó között a senkiföldjét.” Mindez mint „Gombostű lány iszapban”, a vég nélküli süppedés, a lassú eltűnés, a végleges megkopottsága szellemnek és testnek. Ez utóbbiból egész arcképcsarnokot formál Rakovszky Zsuzsa a kötet második felében, a Hangok című ciklusban. Mint a gombostű, iszapba süllyednek itt lassan életek és sorsok. Jóbé, az öregasszonyé, a bukott diktátoré, a szép utasnéé, az elhagyott lányé, a kövér asszonyé, a profétáé, a narkománé, a rossz házasságban élőké, a sörivőké, a trónfosztott királynőké. . . Mind egy-egy első személyű vagy egyszemélyes „megvívott szabadság”, amit „a már végleges otthontalanság / tágas tele és dermesztő tere” jár át. Ezek mind szerepek persze, a mozdulatlan átmenetiség lírai helyzetének objektivizálása lehetséges és mintaértékű sorsokban, életrajzokban. Ezek a szerepvallomások mind egytől egyig arról szólnak, hogy „minden sötétebb lesz idővel”, hogy „a szabvány szenvedésben mind egyformák leszünk”. Van egy sémája ennek a süppedésnek az iszapba, valami könnyörtelenül működő isteni vagy sátáni minta, ami nem hagy választatot, hiszen „fontos ügyeiben nem dönt szabadon az ember”. Ez a szabvány, ez a minta, ez a séma, miként az „egyre szennyezettebb szókészletek”, kötelező érvényű, nem hagy kiutat, még a „pár mégis-négyzetméternyi” szabadságot sem teszi kivívhatóvá.

Ennek az élménykörnek a közlését Rakovszky Zsuzsa a „maradék”-vers nyomán felfedezett szakmabeli ismeretek gazdagságával fogalmazza meg, pontosan kidolgozott verssorokban, korrekt módon elhelyezett rímekkel és jambusokkal, hiánytalan mondatokkal, befejezett képekkel. A szakmabeli tudás így fordul át „szakmán túliba”, amiről nagyon nehéz, talán nem is lehet megmondani, hogy milyen természetű. Az ésszerűségnek, a felvilágosult verscsinálásnak olyan területei ezek, ahol a költő, ha ad magára, kötelezően ölti fel az irónia ruházatát, mert annak a mozdulatlan átmenetiségnek, annak a köztes állapotnak a megfogalmazása, ami a *Tovább egy házzal* kötetben és a *Fehér-fekete* címűben is jelen van, ott az emlékek, itt az intellektus fogalomkörében, nem is lehetséges másként, mint az iróniába rejtett feloldhatatlan ellentmondás, a válasz

nélkül hagyott kérdés formájában. A műveltség, a költői műveltség magas szintje alighanem nélkülözhetetlen az ilyen költői vállalkozáshoz. Bár nyilván nem ezen múlik.

BÁNYAI János

SZÍNHÁZ

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Tanyaszínház '91 – Nem ahhoz képest-előadás az idei Tanyaszínház alig egy óránál valamivel hosszabb estje. Ugyanis nem ahhoz képest kell méltatni, elnézően írni róla vagy túllihelve dicsérni, hogy jócskán megkévsé – nem nehéz elképzelni, mi- és hányféle problémával kellett szembenézni és megküzdeni, melyek között a hagyománytól eltérően a nehéz anyagi helyzet bizonyulhatott a legkönnyebben megoldhatónak –, de mégis sor került megtartására. Vagy hogy ismert, már affirmálódott színészek helyett, ahogy ez az utóbbi több mint tíz évben gyakorlattá vált, lényegében teljesen kezdőkkel, leendő, tanulmányaikat most kezdő színiakadémisták közreműködésével készült, olyanokkal, akik között a néhány apróbb és egyetlen főszerepet játszott, a *Légy jó mindhalálig* Nyilas Misijét megformáló Magyar Attila nagy tapasztalatúnak tekinthető. Semmihez sem képest ilyen vagy olyan az idei Tanyaszínház, hanem önmagához képest igen jó, ahhoz a feladathoz képest, amit ez a fontos alkalmi, de évi rendszerességgel működő színházi intézmény egykor magára vállalt, igyekezett teljesíteni és teljesített – színházat vinni oda, ahol ilyesmi sohasem vagy csak nagy ritkán volt. Kétségtelenül azonban örülni is kell, hogy volt erő, elsősorban persze Soltis Lajosban, minden őstanyaszínházi közül a legkitartóbban, no meg a mellé társult kezdőkben, hogy volt bátorság, elszántság itt, de főleg most olyan vállalkozásba fogni, amire éppenséggel nem alkalmas az idő, nem megfelelőek a körülmények – színházat csinálni. Kinek? Minek? Ez most hősibb tett, mint előtte bármikor lehetett, ideszámítva még a kezdet legkezdetét is.

Vérbeli tanyaszínházi est részesei voltunk ezúttal, szeptember 13-án pénteken Kavilón, akkor is, ha a műsor nem volt olyan tömény, mint az előző években, s ha talán az érdeklődés némileg szerényebb volt is.

A darabválasztás igencsak megfelelő. Az öt jelenet, egy Hans Sachsé, négy pedig ismeretlen szerzőtől való, a legalkalmasabb mind a kezdők számára, mind pedig a szinte minden hagyományos színházi keretet, körülményt nélkülöző helyszínhez, ahhoz az üres térhez, amelyen csodának kell történnie: a néző színházat lát ott is, ahol más sincs előtte, csak néhány színész. Jól emlékezünk még rá, a kezdet kezdetén adtak elő néhány jelenetet a Tanyaszínházban. Talán ez az igazi tanyaszínházi forma, mondhatnánk, bár tudatában vagyunk annak, hogy évről évre lehetetlen csak jeleneteket közönség elé vinni, szükséges volt egész estét betöltő darabokat is műsorra tűzni.

Szerencsés a jelenetek műfaji megválasztása is. Vásári komédiák, melyek problematikája igencsak közeli lehet mindenki számára, ahogy egy Boccaccio-novella is közeli és mulatságos. De szerencsésnek mondható a jelenetek műfaja azért is, mert nem igénylik az árnyaltabb színjátszást, a mesterség fortélyait ismerő, alkalmazni tudó színészek közreműködését.